

MODAL SO'ZLARNING LINGVISTIK TABIATI VA TASNIFI

Ergasheva Mardonaxon Hasanjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19678312>

Annotatsiya. Ushbu maqolada modal so'zlarning lingvistik tabiati va ularning til tizimidagi o'ziga xos o'rni tadqiq etiladi. Maqolada modal so'zlarning lisoniy statusi, ularning tushuncha ifodalashdan ko'ra, so'zlovchi va nutq predmeti o'rtasidagi munosabatni shakllantirishdagi roli ochib berilgan. Modal so'zlar turli lingvistik maktablar nuqtayi nazaridan tasniflanib, ularning boshqa yordamchi so'z turkumlari hamda modal ma'noli birliklardan farqli jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvistik tabiat, modallik kategoriyasi, tasnif, lisoniy status, subyektivlik, modal birliklar, til tizimi, deskriptiv tahlil.

Аннотация. В статье исследуется лингвистическая природа модальных слов и их специфическое место в системе языка. Раскрывается языковой статус модальных слов, их роль в формировании отношений между говорящим и предметом речи. Проводится классификация модальных слов с точки зрения различных лингвистических школ, анализируются их отличия от других служебных частей речи.

Ключевые слова: лингвистическая природа, категория модальности, классификация, языковой статус, субъективность, модальные единицы, система языка.

Abstract. This article examines the linguistic nature of modal words and their specific place within the language system. It reveals the linguistic status of modal words and their role in establishing the relationship between the speaker and the subject of speech. Modal words are classified according to various linguistic schools, and their differences from other functional words are analyzed.

Keywords: linguistic nature, category of modality, classification, linguistic status, subjectivity, modal units, language system.

KIRISH

Tilshunoslikning nazariy asosi bo'lgan semantika va grammatika kesishmasida so'zlarning vazifasiga ko'ra tabaqalanishi muhim o'rin tutadi. Dunyo tillari, xususan, o'zbek tilshunosligida ham so'zlar shunchaki nomlash yoki harakatni ifodalash bilan cheklanib qolmay, nutqqa jon bag'ishlovchi munosabat vositalariga aylanadi. Bu jarayon tilning naqadar moslashuvchan va inson tafakkuri bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Tilshunoslikda aynan mana shunday vazifani bajaruvchi, ya'ni borliqdagi voqelikni emas, balki o'sha voqelikka bo'lgan insoniy munosabatni ifodalovchi modal so'zlar deb ataluvchi alohida lisoniy hodisa mavjud.

Modal so'zlar — so'zlovchining ifodalayotgan fikriga munosabatini (ishonch, shubha, xursandchilik, afsus va h.k.) bildiruvchi mustaqil gap bo'lagi vazifasini bajarmaydigan, gapga kiritiladigan so'zlardir.

Ular nutqda ohang bilan, yozuvda esa vergul bilan ajratilib, mazmunni kuchaytiradi yoki aniqlashtiradi.

Modal so‘zlarning lingvistik tabiati:

- **Munosabat bildirish:** Fikrning asosligini yoki shaxsiy munosabatni ifodalaydi.
- **Gapga nisbatan mustaqillik:** Gapning boshqa bo‘laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi.
- **Tarkibiy xususiyatlar:** Asosan o‘zak va egalik affiksalaridan shakllanadi, masalan: *chog‘i, asli, mazmuni*.
- **Uslubiy xususiyat:** Nutq uslublarida, xususan, emotsional-ekspressiv ma‘no kuchaytirishda faol ishtirok etadi.

Modal so‘zlarning tasnifi (ma‘no turlari):

T/r	Ma‘noviy guruhlar	Modal so‘zlar	Misollar
1	Quvonch	Xayriyat yaxshiyam, baxtinga, haliyam	Mening baxtinga, <i>yaxshiyam</i> , sen bor.
2	Achinish	Attang, afsus, esiz, taassuf, vodarig‘	<i>Esiz</i> , bu gal o‘ylagan ishlarini amalga oshira olmadi.
3	Ishonch	Albatta, shaksiz, so‘zsiz, tabbiyki, begumon	Qavmi uning gaplariga, <i>so‘zsiz</i> , itoat etadi.
4	Gumon	Ehtimol, balki, chamasi, aftidan, shekilli, hoynahoy	<i>Aftidan</i> , siz meni tanimadingiz.
5	Tasdiq	Darhaqiqat, haqiqatan, to‘g‘ri, darvoqe	<i>To‘g‘ri</i> , men ham shu fikrga qo‘shilaman.
6	Fikrni dalillash	Masalan, misol uchun, chunonchi, jumladan, binobarin	<i>Jumladan</i> , Toshkentda ham bunday inshootlar ko‘p.
7	Fikrni xulosalash	Demak, umuman, alqissa, xullas	<i>Xullas</i> , hamma shu to‘xtamga keldi.
8	Fikrning tartibi	Avvalo, qolaversa, birinchidan, nihoyat	Har bir ishda, <i>avvalo</i> , puxta reja bo‘lishi kerak.
9	Istak	Koshki, shoyad, zora, qani edi	<i>Koshki</i> , vaqtini ortga qaytara olsam.

Til taraqqiyoti jarayonida so‘zlarning ma‘no doirasi kengayib yoki o‘zgarib boradi. Bu jarayonning eng qiziqarli bosqichlaridan biri — **modalashuv** hodisasidir. Bunda so‘z o‘zining asl, lug‘aviy ma‘nosini (ya‘ni borliqdagi aniq narsa-hodisani bildirish xususiyatini) yo‘qotib, so‘zlovchining o‘sha voqelikka bo‘lgan munosabatini ifodalashga xizmat qila boshlaydi.

Ob‘ektivlikdan sub‘ektivlikka o‘tish — bu til birligining "tashqi dunyoni tasvirlash" vazifasidan voz kechib, "ichki dunyo (fikr, shubha, ishonch)" qobig‘iga o‘tishidir. Bu jarayonda so‘z shunchaki ma‘lumot beruvchi vositadan so‘zlovchining shaxsiy "filtr"iga aylanadi va gapning grammatik markazidan munosabat markaziga ko‘chadi.

Nima uchun bu "Ob‘ektivdan Sub‘ektivga o‘tish" deb ataladi?

1. **Leksik ma‘noning yo‘qolishi:** So‘z endi lug‘atdagi "narsa"ni bildirmaydi.
2. **Sintaktik erkinlik:** So‘z gap bo‘laklari bilan (ega, kesim kabi) so‘roq-javob orqali bog‘lanmaydi. U gapning tepasiga chiqib oladi va gapga "tepadan pastga" qaraydi.

3. **Soʻzlovchi markazga chiqishi:** Modal soʻz paydo boʻldimi, demak, u yerda **Subʻekt (Inson)** bor. Masalan, "Qor yog'yapti" — bu fakt (ob'ektiv). "Shekilli, qor yog'yapti" — bu endi insonning fikri (sub'ektiv).¹

So'z	Ob'ektiv (boshlang'ich) ma'nosi	Sub'ektiv (modal) munosabati
Ehtimol	"Hukmning amalga oshish o'rni/imkoni" (Arabchada "yuklash" ma'nosida)	"Menimcha, shunday bo'lsa kerak" (Gumon)
Albatta	"Bog'liqlik", "aloqadorlik" (Arabchada "al-batta" — uzil-kesil)	"Men bunga 100% ishonaman" (Tasdiq)
Afsus	"Masxara", "mazax" (Fors tilida)	"Men bundan juda o'kindim" (Pushaymonlik)

Modal soʻzlar asosan uchta manba asosida shakllangan:

- **Feʼllardan shakllanganlar:** Koʻpgina modal soʻzlar qadimda mustaqil harakat yoki holatni bildiruvchi feʼllar boʻlgan.

- *Masalan:* "**Balki**" soʻzi forscha "boʻlsa kerak", "boʻlishi mumkin" maʼnosidagi feʼl shaklidan kelib chiqqan.

- *Masalan:* "**Shekilli**" soʻzi "shakl" otiga "-li" qoʻshimchasi qoʻshilib, keyinchalik "shunga oʻxshash", "shunday koʻrinadi" maʼnosida modalashgan.

- **Ot va sifatlardan shakllanganlar:** Borliqni ifodalovchi tushunchalar vaqt oʻtishi bilan subyektiv munosabatga koʻchgan.

- *Masalan:* "**Haqiqatan**" (arabcha "haqiqat" soʻzidan) — avval obʻektiv borliqni bildirgan, keyinchalik soʻzlovchining tasdigʻini bildiruvchi modal soʻzga aylangan.

- *Masalan:* "**Shubhasiz**", "**Ehtimol**".

- **Soʻz birikmalarining yaxlitlanishi:** Bir nechta soʻzning birikib, bitta modal maʼno bera boshlashi.

- *Masalan:* "**Afsuski**", "**Chamasi**".²

XULOSA

Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari modal soʻzlarning til tizimidagi oʻrni va shakllanish xususiyatlari boʻyicha quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. **Morfologik asos:** Modal soʻzlar turli soʻz turkumlari (feʼl, ot, sifat) va soʻz birikmalarining semantik hamda funksional transformatsiyasi natijasida yuzaga keladi. Bu jarayonda soʻz oʻzining birlamchi leksik maʼnosini yoʻqotib, sof munosabat bildirishga moslashadi.

2. **Semantik xususiyat:** Ushbu birliklar nutqda obʻektiv voqelikni tasvirlashdan subʻektiv munosabat bildirishga oʻtishni taʼminlaydi. Ular orqali soʻzlovchi oʻz fikriga tasdiq, shubha, taxmin yoki hissiy baho berish imkoniga ega boʻladi.

¹ Nigmatov H., Bozorov O. Oʻzbek tili semantikasi. – Toshkent: "Universitet", 1992. – B. 45-52.

² Tursunov U. va boshq. Oʻzbek tili stilistikasi. – Toshkent: "Oʻqituvchi", 1982. – B. 154.

3. **Sintaktik maqom:** Modal soʻzlar gap boʻlaklari bilan grammatik bogʻlanishga kirishmaydi va gap tarkibida alohida inklyuziv (kiritma) birlik sifatida ishtirok etadi.

Umuman olganda, modal soʻzlar tilning muloqotdagi pragmatik imkoniyatlarini kengaytirib, fikrning aniq va tushunarli yetkazilishini taʼminlovchi muhim vosita boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Tursunov U. va boshq.** Oʻzbek tili stilistikasi. – Toshkent: "Oʻqituvchi", 1982. – 154-b. (Modal soʻzlarning nutqdagi subʼektivlik xususiyati va uslubiy vazifalarini asoslash uchun).
2. **Sayfullayeva R. va boshq.** Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2009. – 391 b. (*Modal soʻzlarning umumiy grammatik tavsifi va turlari uchun*).
3. **Nigmatov H., Bozorov O.** Oʻzbek tili semantikasi. – Toshkent: "Universitet", 1992. 45-52 b. (*Soʻzlarning obʼektiv maʼnodan subʼektiv munosabatga koʻchishi va modalashuv jarayonini asoslash uchun*).
4. **Oʻzbek tili grammatikasi. I tom. Morfologiya.** – Toshkent: "Fan", 1975. – 612 b. (*Modal soʻzlarning tarixan feʼl, ot va sifatlardan shakllanishi boʻyicha akademik manba sifatida*).